

DATE DOWNLOADED: Tue Nov 15 16:04:10 2022

SOURCE: Content Downloaded from [HeinOnline](#)

Citations:

Bluebook 21st ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, Compensation of Damage to the Victim of a Crime in the Common Law Systems, 2000 Strani PRAVNI ZIVOT 35 (2000).

ALWD 7th ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, Compensation of Damage to the Victim of a Crime in the Common Law Systems, 2000 Strani Pravni Zivot 35 (2000).

APA 7th ed.

Mrvic-Petrovic, N. (2000). Compensation of Damage to the Victim of Crime in the Common Law Systems. Strani Pravni Zivot (Foreign Legal Life), 2000, 35-54.

Chicago 17th ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, "Compensation of Damage to the Victim of a Crime in the Common Law Systems," Strani Pravni Zivot (Foreign Legal Life) 2000 (2000): 35-54

McGill Guide 9th ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, "Compensation of Damage to the Victim of a Crime in the Common Law Systems" [2000] 2000 Strani Pravni Zivot 35.

AGLC 4th ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, 'Compensation of Damage to the Victim of a Crime in the Common Law Systems' [2000] 2000 Strani Pravni Zivot (Foreign Legal Life) 35.

MLA 8th ed.

Mrvic-Petrovic, Natasa. "Compensation of Damage to the Victim of a Crime in the Common Law Systems." Strani Pravni Zivot (Foreign Legal Life), 2000, 2000, p. 35-54. HeinOnline.

OSCOLA 4th ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, 'Compensation of Damage to the Victim of a Crime in the Common Law Systems' (2000) 2000 Strani Pravni Zivot 35

-- Your use of this HeinOnline PDF indicates your acceptance of HeinOnline's Terms and Conditions of the license agreement available at

<https://heinonline.org/HOL/License>

-- The search text of this PDF is generated from uncorrected OCR text.

-- To obtain permission to use this article beyond the scope of your license, please use:

[Copyright Information](#)

NAKNADA ŠTETE ŽRTVI KRIVIČNOG DELA U COMMON LAW ZAKONODAVSTVIMA

U radu se kritički analiziraju rešenja common law pravnog sistema u pogledu ostvarenja prava na naknadu štete žrtvama krivičnog dela. Ukazuje se da su uočeni nedostaci procesnog položaja oštećenog u krivičnom pravu i zahtevi kriminalne politike motivisali zakonodavce da, pod uticajima iz engleskog i američkog prava, dozvole najpre donošenje sudskog naloga naknade štete a potom (u režimu javnog obeštećenja) naknadu iz državnih fondova za žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja. Iako u samom common law pravnom sistemu ovakve izmene nisu bitno izmenile pravni položaj žrtava krivičnih dela, neka rešenja (pre svega sistem naknade štete žrtvama nasilja iz javnih fondova) prihvaćena su upravo u kontinentalnim zakonodavstvima sa ciljem a upotpune postojeću, inače drugačije koncipiranu, pravnu zaštitu žrtava.

UVOD

Common law zakonodavstva principijelno prihvataju odvajanje javnog od privatnog prava, za razliku od kontinentalnog sistema u kome se po izuzetku dozvoljava njihovo "mešanje". Najtipičniji primer takvog mešanja jeste institut tzv. pridruženog (adhezionog) postupka u kome se dopušta žrtvi, koja je stekla procesni status oštećenog da ostvaruje zahtev za na-

*Dr Nataša Mrvić-Petrović, Viši naučni saradnik, Institut za uporedno pravo, Beograd

knadu štete u okviru krivičnog postupka¹. Bilo bi previše jednostavno pretpostaviti da, u *common law* pravnom sistemu oštećeni, izuzev mogućnosti da povede parnični postupak radi naknade štete nema drugih mogućnosti postigne naknadu štete. Zbog toga je u ovom radu izvršena uporedno-pravna analiza zakonodavstava Engleske i Velsa, Škotske, Republike Irske, Sjedinjenih američkih država, Kanade, Australije i Novog Zelanda, sa ciljem da se stvori potpunija slika o tome kako oštećeni krivičnim delom može ostvariti odštetu mimo redovnog pravnog puta (građanske parnice).

Radi boljeg razumevanja, neophodno je istaći da kontinentalni i *common law* pravni sistemi na različite načine regulišu položaj lica oštećenog krivičnim delom u krivičnom postupku. Kontinentalni sistem, načelno, garantuje bolju pravnu zaštitu oštećenom. U tom sistemu ne samo da je dopušteno podnošenje građanskog zahteva u krivičnom postupku, nego je i na poseban način uređen odnos usklađivanja javnog i privatnog interesa: oštećenom se u određenim slučajevima priznaje status ovlašćenog tužioca ili posebnog učesnika, koji se pridružuje javnoj optužbi. Nasuprot tome, u *common law* pravnom sistemu, u kome je krivični postupak podređen isključivo ostvarenju javnog zahteva za kažnjavanje učinioca, učestvovanje oštećenog u postupku svedeno je najčešće na marginalnu ulogu svedoka. Pri tome je on, kao i drugi svedoci, dužan da učestvuje u pojedinim fazama postupka u kojima se proverava njegov karakter, reputacija i sklonost ka laži². Nepovoljan položaj žrtve u anglo-saksonskom krivičnom postupku predmet je kritika teretičara, koji ističu da je žrtva lišena posebnog pravnog položaja u postupku i da istupa samo kao jedan od mnogih svedoka optužbe³.

Dopunska razlika između ova dva velika pravna sistema nastupa zbog načina organizacije krivičnog postupka: anglo-saksonski postupak uređen je po uzoru na teorijski tip akuzatornog postupka, dok većina evrop-

1. Ova pravna ustanova u kontinentalnom pravu je istorijski relik: u nemačkim državicama još u 16. i 17. veku u sudskoj praksi je uobičajeno vođenje, tzv. adhezionog postupka u kome se moglo odlučiti o zahtevu oštećenog za naknadu štete u okviru krivične procedure. U francuskom pravu sličnu funkciju ostvaruje tužba za naknadu štete (*actio civile*) sa kojom se oštećeni pridružuje krivičnom postupku. Privatna tužba za naknadu štete bila je predviđena još tzv. Velikom ordonansom kralja Luja (Loius) XIV iz 1670. godine.

2. Posebno je nepovoljan položaj žrtve u svojstvu svedoka tokom tzv. unakrsnog ispitivanja (*cross-examination*), kada je ona izložena takvim pitanjima i insinacijama od advokata protivničke strane da postaje zbunjena, nesigurna i neubedljiva i, čak i kada je potpuno nevinna, ostavlja loš utisak na porotu, jer se čini da laže (više u: A. Shembri, "The Victim and the Criminal Justice System", in: E. Viano (ed.), *Victims and Society*, Visage Press, Washington, 1976, str. 357; J. McEwan, "Documentary Hearsay Evidence-Refuge for the Vulnerable Witness", *The Criminal Law Review*, 1989.g., September, str. 631).

3. J. Shapland and D. Cohen, "Facilities for Victims: The Role of the Police and the Courts", *The Criminal Law Review*, 1987. g., January, str. 28.

sko-kontinentalnih zakonodavstava poznaje tzv. mešoviti (inkvizitorno - akuzatorni) tip postupka. Zbog toga se upravo u *common law* zakonodavstvima posebna pažnja usmerava na razvijanje (ne)formalne saradnje policije i tužilaštava u tzv. pretkrivičnom postupku sa građanima i žrtvama krivičnih dela, na osnovu čijih se krivičnih prijava saznaje za izvršenje krivičnog dela i mogućeg učinioca. U kontinentalnim zakonodavstvima, međutim, žrtva stiče procesni status oštećenog najčešće već u toku istrage, što svakako garantuje bolju pravnu zaštitu njenih interesa.

Zbog striktnog razgraničenja oblasti javnog od privatnog prava, nije dozvoljeno ostvarivanje građanskog zahteva u anglo-saksonskom krivičnom postupku, čak ni u slučajevima kada oštećeni pokreće krivični postupak u svojstvu ovlašćenog tužioca. Pa ipak, nije sasvim isključena mogućnost da oštećeni ostvari neku "naknadu" od učinioca. Ta mogućnost je samo veoma ograničena svrhom i organizacijom krivičnog postupka i garancijama prava okrivljenog lica. Upravo zbog pomenutih ograničenja procesnog položaja oštećenih, i kritike teoretičara, javnosti i političara, koja je bila naročito intenzivna šezdesetih i sedamdesetih godina, u *common law* zakonodavstvima je primenjen jedan drugi pravni režim, svojstven upravnom pravu (javno obeštećenje), kako bi se obezbedila naknada najugroženijim kategorijama žrtava krivičnih dela (uobičajeno žrtvama krivičnih dela sa elementima nasilja). U međuvremenu ovaj način naknade, popularno nazvan *state compensation*, prihvaćene je i u velikom broju kontinentalnih zakonodavstava⁴. Sistemom naknade štete žrtvama nasilja iz posebnih državnih fondova garantuje se pravo na naknadu i u onim slučajevima kada nije uhvaćen učinilac krivičnog dela, odnosno nezavisno od okolnosti da li je protiv njega poveljen krivičnih postupak.

U ovom radu upoređena su dva osnovna, tipična rešenja iz *common law* zakonodavstava koja se odnose na naknadu štete oštećenom, mimo parničnog postupka. To su: sudski nalog naknade štete i naknada iz naročitih državnih fondova⁵. Postoje još neke mogućnosti da se obaveže učinilac na obeštećenje žrtve (pri puštanju na uslovni otpust ili na osnovu veoma pop-

4. U Švedskoj, Austriji, Finskoj, Norveškoj, Holandiji, Danskoj, Nemačkoj, Francuskoj, Luksemburgu, Belgiji, Švajcarskoj.

5. Za odštetu koja se određuje u okviru odluke o krivičnoj sankciji ili u vidu javnog obeštećenja koriste se u anglo-američkoj pravnoj literaturi posebni termini, koji sugerišu različitu pravnu prirodu od naknade štete u građansko-pravnom smislu. tako se pod terminom *compensation*, koji se koristi u engleskoj i kanadskoj krivičnopravnoj literaturi podrazumevaju sve vrste novčanih plaćanja od učinioca oštećenom (ili drugim neidentifikovanim žrtvama - na osnovu sudskog naloga), dok izraz *restitution* ima izvorno značenje uspostavljanja predašnjeg stanja vraćanjem protivpravno oduzetih stvari. Drugačija je situacija u američkoj literaturi gde se pod izrazom *restitution* podrazumeva naknada štete oštećenom od učinioca (pre čemu obuhvata i restituciju i novčanu naknadu), dok se izraz *compensation* koristi isključivo za naknadu koju žrtve nasilja dobijaju iz naročitih državnih fondova po režimu javnog obeštećenja. Kako u srpskom jeziku ne postoji ova razlika, koristićemo kao najadekvatnije izraze "naknada štete" i "naknada štete iz državnih fondova".

ularnog postupka neformalnog pomirenja uz sklapanje sporazuma o naknadi štete) ali one nisu bile predmet analize.

Sudski nalog naknade štete oštećenom

Common law zakonodavstva predviđaju mogućnost obeštećenja oštećenog u krivičnom postupku isključivo u okviru sudske odluke o krivičnoj sankciji. To je posledica opšteprihvaćenog kriminalno-poličkog stava da su prava žrtve "potčinjena" ciljevima resocijalizacije učinioca⁶. Oštećeni može da ostvari odštetu u krivičnom postupku ako sud prilikom osude, uz kaznu ili umesto nje, obaveže učinioca da nadoknadi štetu. Sud određuje ovakvu obavezu posebnim nalogom (tzv. nalog isplate naknade štete - *compensation order*) sa ciljem da vaspitno utiče na učinioca, a ne da bi se ostvarilo popravljjanje štete. Zato se naknada ne određuje prema visini štete, nego se procenjuje u skladu sa okolnostima vezanim za izvršenje krivičnog dela i lične prilike učinioca (posebno se ceni njegovo materijalno stanje). Takođe, ne može se dosuditi naknada nematerijalne štete: nalog naknade štete obuhvata samo materijalni ili finansijski gubitak i to u onoj visini koja se na osnovu utvrđenih činjenica može odrediti u krivičnom postupku, a da to ne ometa ostvarivanje svrhe krivične procedure.

Uprkos činjenici da načelno nije dopušteno ostvarivanje privatnog zahteva za naknadu štete u okvirima krivičnog postupka, statutarnim odredbama engleskog prava još u prošlom veku najpotpunije je bilo regulisano pravo na naknadu štete, ustanovljeno u korist posebnih kategorija žrtava krivičnih dela⁷. Odredbe o nalogu naknade štete preuzete su i u britanskim propisima donetim posle Drugog svetskog rata (*Criminal Justice Act iz 1948. godine; Criminal Law Act iz 1967. godine; Criminal Justice Act iz 1972. godine*). Odredbama ovih zakona postepeno su proširivane mogućnosti da žrtve teških krivičnih dela koje nisu mogle ostvariti prava iz socijalnog osiguranja ili drugim putem, ostvare odštetu od učinioca na osnovu sudske odluke, u limitiranom iznosu (utvrđenom u zavisnosti od nadležnosti krivičnog suda) i to isključivo za pretrpljenu materijalnu štetu.

6. O nalogu naknade štete primenjenog u funkciji krivične sankcije više u: N. Mrvić-Petrović, "Naknada štete kao alternativna krivična sankcija", *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1991.g., br. 4, str. 55 i sl.

7. Tako je na osnovu Krivičnog zakona (*Criminal Law Act*) iz 1826. godine iz državnog budžeta isplaćivana odšteta građaninu koji je pretrpeo štetu pomažući državnim organima pri hvatanju učinioca. Posebnim zakonom, donetim 1870. godine (*The Forfeiture Act; sec. 4*) bilo je dato pravo sudovima da dosude naknadu štete žrtvi zločina (*felony*), kakva su: ubistva, silovanja i razbojništva. Naknada je isplaćivana samo za pretrpljenu materijalnu štetu i mogla se odrediti do iznosa od 100 funti (pred sudom magistrata), odnosno do 400 funti ako je protiv učinioca podneta optužnica (McClellan, "Compensation and Restitution Orders", *The Criminal Law Review*, 1973. g., January, str. 3; B. Huber, "Entschädigung des Verletzten - Lösngen im common law - Bereich", *Revue International de Droit Penal*, 1973.g., br. 1-2, str.322)

Na području Engleske i Velsa primenjuje se od 1973. godine Zakon o krivičnim sudovima (*Powers of Criminal Courts Act*). U čl. 35. ovog zakona propisani su uslovi za donošenje naloga naknade štete. Sudovi u Škotskoj takođe primenjuju odredbe o nalogu naknade štete na osnovu čl. 58-61 svog Zakona iz 1980. godine (*Criminal Justice - Scotland - Act*)⁸. Na osnovu ovih odredbi sudovi su ovlašćeni da obavežu okrivljenog, pošto ga prethodno osude, na plaćanje naknade štete za bilo koju povredu, gubitak ili oštećenje pričinjeno krivičnim delom. Maksimalno do koga sudija - pojedinac može dosuditi naknadu određen je na 2000 funti, dok sudije odeljenja Kraljevskog suda mogu naložiti obeštećenje u bilo kom iznosu bez ikakvog ograničenja. Kako oštećeni ne može da učestvuje u krivičnom postupku sa posebnim zahtevom za naknadu štete, nalog donosi sud po službenoj dužnosti. Pri tome je sud dužan, na osnovu čl. 35. st. 4 zakona da pri određivanju visine naknade vodi računa o imovinskom stanju učinioca. U opravdanim slučajevima sud može odrediti da se naknada štete isplaćuje u mesečnim ratama, ali taj period isplate ne može biti duži od dvanaest meseci. Kao jednu neobičnost treba istaći da ovaj zakon predviđa da se o obeštećenju donosi odluka u nastavku postupka, pošto je sud najpre osudio učinioca, što bi faktički odgovaralo nekom pridruženom postupku⁹.

Zakonom o krivičnom pravosuđu (*Criminal Justice Act*) iz 1982. godine, sudovi su ovlašćeni ne samo da nalože naknadu štete u okviru donete odluke o krivičnoj sankciji (naročito ako postoje sumnje da učinilac izbegava da obešteti oštećenog), nego da mogu odrediti obavezu naknade štete umesto predviđene sankcije, odnosno zameniti već donetu odluku kojom su izrekli krivičnu sankciju tako što će mu narediti da plati naknadu. Ovaj zakon u članu 67. uvodi interesantnu novinu: izvršenje naloga naknade štete dobija prioritet u odnosu na izrečenu novčanu kaznu. Ukoliko okrivljeni ne može da plati i novčanu kaznu i naknadu, onda se daje prioritet naknadi štete, pri čemu se novčana kazna smanjuje za taj iznos. Ista odredba postoji i u odgovarajućem Zakonu Škotske (čl. 62), kao i u zakonodavstvu Južne Australije¹⁰. Time je položaj oštećenih poboljšán, ali je opet ostalo nerešeno pitanje određivanja naloga naknade štete ukoliko učinilac nije optužen, na primer ako je prema njemu određena kaucija (caution), jer tada izostaje krivična osuda učinioca¹¹.

8. Harland, "One Hundred Years of Restitution: An International Review and Prospectus for Research", *Victimology: An International Journal*, 1983.g., br. 1-2, str. 195.

9. F. Garrett, "Compensation to Victims of Crime in the United States and Great Britain", 1989.g., str. 219.

10. C.J. Sumner, "Implementing Principles of Justice Relating to Victims of Crime in South Australia", in: Ch. Bassiouni (red.), *International Protection of Victims*, Association Internationale de Droit penal, 1988.g., str. 408.

11. M. Joutsen, *The Role of the Victim of Crime in European Criminal Justice Systems*, 1987.g., Helsinki, HEUNI, Publ. no. 11, str. 236-237.

Statutarne odredbe menjane su neprestano kako bi se podstakla veća primena naloga naknade štete u sudskoj praksi, ali taj cilj nije postignut. Rezultati nekoliko kriminoloških istraživanja (Softley, 1978; Vennard, 1979; Shapland, Willmore, Duff, 1985; Shapland, Cohen, 1986) pokazali su da sudovi izbegavaju donošenje naloga naknade štete, posebno kada se radi o teškim krivičnim delima i ne obaveštavaju oštećene o pravnim mogućnostima da takva odluka bude doneta u njihovu korist¹². Takođe, sudski nalog naknade štete oštećenom vrlo retko zamenjuje krivičnu kaznu, i u slučaju bilo kakvih teškoća, sudovi izbegavaju da ga odrede¹³. Prema predloženom Nacrtu Zakona o krivičnom pravosuđu iz 1986. godine (*Criminal Justice Bill*) pojačana su ovlašćenja sudova da donesu nalog o obeštećenju žrtava uz istovremenu obavezu da navedu razloge zašto tako ne postupaju u svim slučajevima za koje su ovlašćeni. Sudovi bi, takođe, mogli da donesu odluku prema kojoj se iz konfiskovane imovine učinioca može obeštetiti oštećeni¹⁴.

Kako je u međuvremenu u Velikoj Britaniji statutarним odredbama u potpunosti regulisana delatnost prosekture (tužilaštva), na osnovu svojih ovlašćenja, direktor tužilaštva doneo je posebnim aktom iz juna 1994. godine (*Code for Crown Prosecutors*) obavezna uputstva za postupanje tužilaca. Njima je, između ostalog, predviđena obaveza tužilaca da obaveste oštećene o donetim odlukama u njihovom slučaju i da stvore osnove za istupanje na sudu sa predlogom donošenja naloga za naknadu štete¹⁵.

Sudska praksa prihvata da se isplata naknade štete može odrediti u ratama, ukoliko učinilac ne može da je plati u celosti, ali isključivo do perioda od godinu dana. To je maksimalan period predviđen za sva plaćanja koja imaju obeležja sankcija, pa i za naknadu materijalne štete. Ističe se da treba da postoje dva uslova za određivanje naknade štete:

a) da se visina naknade štete mora odrediti na osnovu činjenica, a ne nagađanjem;

b) da se odredbe o naknadi štete ne mogu primeniti ukoliko se obaveza za plaćanje određuje na dugi period vremena (preko dve godine). Ovi uslovi strogo se poštuju u sudskoj praksi, kako pokazuju primeri sudskih odluka: Vivian (1978) 68 Cr. App. R. 53, Makin (1982) 4 Cr. App. R. (S.) 180; Cooper (1982) 4 Cr. App. R. (S.) 55, po kojima je sud dužan da razmotri sve činjenice vezane za imovinsko stanje okrivljenog i njegove mogućnosti u pogledu isplate naknade štete da bi doneo odluku o tome¹⁶.

12. R. Mawby and M. Gill, *Crime Victims (Needs, Services and the Voluntary Sector)*, London and New York, 1987.g., str. 53; J. Shapland and D. Cohen, op. cit., str. 37.

13. F. Garrett, op. cit., str. 219; C.J. Sumner, op. cit., str. 410.

14. F. Garrett, op. cit., str. 219; J. Shapland and D. Cohen, op. cit., str. 29.

15. *The Code For Crown Prosecutors*, june 1994, Crown Prosecutors Service, London, str.

11.

16. Sudski slučajevi navedeni u: *Criminal Law Review* 1986.god., str. 756-757.

Za razliku od naloga naknade štete, odredbe o restituciji (vraćanju ukradenih stvari) bile su manje primenjivane u praksi. Engleski *Police Property Act* iz 1897. godine određivao je postupak sa predmetima oduzetim od učinilaca krivičnih dela u toku postupka pronalaženja učinilaca. Uočeni nedostaci u primeni ovog zakona (pre svega njegova nedelotvornost) bili su razlog za donošenje novog propisa (*Theft Act*; 1968. godine), a od 1979. godine odredbe o restituciji uključene su u Zakon o krivičnom pravosuđu¹⁷.

Po ugledu na englesko pravo i ostala zakonodavstva, osim američkog koje je specifično, prihvatila su tzv. *compensation order* - na primer, Irska, Australija i Kanada.

Slično kao i u engleskom i škotskom pravu, i u Irskoj žrtva u krivičnom postupku nema nikakvu formalnu ulogu, osim što učestvuje kao svedok. Jedina procesna prava žrtve u tzv. prekrivičnom postupku svode se na to da bude informator policiji. Takođe oštećeni može za lakša krivična dela pokrenuti krivični postupak kao tužilac, opet uz prethodnu istragu policije, pri čemu se obično vodi i skraćeni postupak. Međutim, ako se, zbog težine krivičnog dela, suđenje odvija pred porotom, ovlašćenja u pogledu pribavljanja dokaza i krivičnog gonjenja preuzima od policije direktor državnog tužilaštva. Zato se događa da oštećeni, koji namerava kasnije da vodi parnični postupak protiv osuđenog radi naknade štete, bude izložen velikim teškoćama, jer policija i tužilaštvo nije u obavezi da mu ustupi neophodnu dokumentaciju iz krivičnog postupka¹⁸. Sudski nalog, isto kao i ostalim *common law* zakonodavstvima, donosi se po službenoj dužnosti.

Ugledajući se na promene u britanskom pravnom sistemu, u Australiji je od 1980. godine yapočela aktivnost na promeni funkcije tužilaštva i uloge sudova. Jedna od takvih imena bilo je uvoćenje naloga za naknadu štete uz povećane obaveze nadležnim državnim organima da ukažu pomoć žrtvama, kako u krivičnom postupku, tako i van njega. Članom 299. posebnog Krivičnog zakona (*Criminal Law Consolidation*) Južne Australije propisano je da sud može osuđenom odrediti da plati naknadu štete koju je prouzrokovao. Odredbe o naknadištete mogu se primeniti tek na osnovu predloga tužioca ili po osnovu vlastite inicijative suda i to tek pošto su ispitane sve činjenice i konsultovani, kako tužilac, tako i okrivljen¹⁹. U praksi se, međutim, zakonske odredbe ne primenjuju, a posebno se nedovoljno angažuju tužioci u predlaganju donošenja naloga naknade štete²⁰.

17. I. McClean, op. cit., str. 5; B. Huber, op. cit., str. 331.

18. C. J. M. Kimber, *Criminal Justice Systems in Europe - Ireland*, HEUNI, Helsinki, 1995. g., str. 33.

19. C.J. Sumner, op. cit., str. 408.

20. C.J. Sumner, op. cit., str. 409.

I u kanadskom krivičnom pravu se naknada štete može odrediti samo odlukom o krivičnoj sankciji. Prema Zakonu o reformi krivičnog prava (*Criminal Law Reform Act*) iz 1984. godine i odgovarajućim sporednim krivičnim zakonima donetim u periodu 1983-1984. godine (*Bill C - 19, 32*) u Kanadi je omogućeno donošenje sudskog naloga naknade štete ukoliko su povrede takve vrste da se šteta njima izazvana može nadoknaditi i ako sudovi procene da je to spojivo sa socijalnom prirodom i svrhom krivičnog kažnjavanja. Ali, u sudskoj praksi je postojao snažan otpor da se dosudi naknada po osnovama ovog zakona. Sudovi su isticali da je moguće doneti odluku o naknadi štete isključivo sudskom naredbom, u okviru odluke o kauciji ili su zahtevali posebno tumačenje postojećih propisa²¹. Na osnovu čl. 635. naknadu štete moguće je bilo ostvariti samo za pretrpljeni imovinski gubitak ili štetu. I posebni Zakon o maloletnim učiniocima (*Young Offenders' Act*) iz 1980. godine, izmenjen u toku 1981. i 1982. godine, sadržao je odredbe o nalogu naknade štete. Ali, i ovim zakonom bilo je predviđeno da naknada obuhvata samo materijalni ili finansijski gubitak i to onaj koji je moguće novčano odrediti, dok o neopredeljenim iznosima nije moguće odlučiti u sudskoj odluci²².

Novim kanadskim Krivičnim zakonom iz 1995. godine predviđeno je da će se "u slučaju telesne povrede neke osobe koja nastupi kao rezultat radnje činjenja krivičnog dela ili pri hapšenju ili pokušaju hapšenja učinio- ca, prilikom plaćanja naknade toj osobi, naknaditi troškovi jednaki ukupnoj šteti, uključujući gubitak izdržavanja nastalog kao rezultat telesne povrede"²³. Naknada štete može se izvršiti na različite načine: vraćanjem ukradenih stvari ili isplatom novčane naknade za pričinjenu materijalnu štetu izvršenjem krivičnog dela (krađom ili oštećenjem stvari). Članom 490. (1) (a) nalaže se sudu da vodi računa o oduzimanju krivičnim delom pribavljene koristi od učinioca (posebno ukradenih stvari) i o njihovom vraćanju vlasniku. Predloženim amandmanima na Krivični zakonik predviđa se garantovanje prava na naknadu štete svakom licu kome je izvršenjem krivičnog dela pričinjena telesna povreda. naknadu štete, koja obuhvata samo troškove lečenja i gubitak zarade, obavezan je da isplati učinilac krivičnog dela. Slična odredba već postoji u Krivičnom zakoniku, jer je u čl. 737 (2), u okviru pravila o probaciji, predviđeno pravo oštećenog na na-

21. S.Ab. Thorvaldson, "Compensation by Offedners: Compensable Criminal Harms in Canada", in: Z. Šeparović (red.), *Victimology - International Action and Study of Victims*, vol. II, Univerzitet u Zagrebu, 1988. god., str. 225.

22. S.Ab. Thorvaldson, op. cit., str. 228-229.

23. Prema: M. Yamamoto, *Criminal Justice Systems in Europe and North America - Canada*, HEUNI, Helsinki, 1996. g., str. 53.

knadu materijalne štete (u novčnom ili naturalnom obliku) u slučaju da je prouzrokovana izvršenjem krivičnog dela²⁴.

Za razliku od engleskog zakonodavstva, sudski nalog o obavezi naknade štete oštećenom u vidu samostalne sankcije uveden je u američko pravo tek Zakonom o zaštiti žrtava i svedoka (*Victims and Witnesses Protection Act*) od 12. avgusta 1982. godine. Zakon je bio donet sa ciljem da se poboljša pravni položaj žrtava u krivičnom postupku²⁵. U okviru tzv. *restraining orders* (sudskih naredbi ograničenja ili uzdržavanja kojima se tereti učinilac) sud može obavezati svojom odlukom učinioca da naknadi štetu oštećenom. Dosuđena obaveza naknade štete ima svojstva samostalne krivične sankcije (18 U.S.C. § 359a). Do donošenja ovog zakona obevezu naknade štete bilo jedino moguće odrediti u vidu posebnog uslova pri određivanju probacije. Izvršenje ovih naloga regulisano je analogno izvršenju odluka građanskih sudova. Posebnost Zakona o zaštiti žrtava i svedoka jeste da prijatelji i rođaci žrtve mogu takođe tražiti naknadu štete od učinioca u toku krivičnog postupka, ako su žrtvu finansijski potpomagali²⁶.

Zakon o zaštiti žrtava i svedoka predviđa i jedno značajno poboljšanje procesnog položaja žrtve: njen punomoćnik ovlašćen je da učestvuje u postupku procesne pogodbe između optužbe i suda o stavu učinioca prema krivici (*plea bargaining, plea negotiation*)²⁷. Postupak *plea bargaining* ima neuporedivo veći značaj u američkom, nego u britanskom pravu. Iako bi trebalo da predstavlja izuzetnu situaciju, jer praktično omogućuje da učinilac bude kažnjen manje nego što bi trebalo, i time obezvređuje društvene i interese žrtve, navodi se da se postupak parnične pogodbe primenjuje rutinski u 90-95% američkih krivičnih procesa²⁸. Zakonskom odredbom kojom se dozvoljava punomoćniku žrtve da učestvuje u postup-

24. M. Yamamoto, op. cit., str. 53.

25. F. Lombard, "Les differents systemes d'indemnisation des victimes d'actes de violence et leurs enjeux", *Revue de droit penale et de criminologie*, 1984.g., br. 2, str. 293-294; H.J. Scheneider, "The Position of the Victim in Criminal Law and Procedure", in: Z. Šeparović (ed.), *Victimology - International Action and Study of Victims*, 1988.g., vol. I, str. 69. Donošenju zakona prethodila je izrada Operativnog programa za žrtve krivičnih dela tokom 1982. godine, na osnovu naloga tadašnjeg predsednika Regana (Reagan).

26. H. J. Schneider, op. cit., str. 70-71; E. Viano, "Victim's Rights and the Constitution: Reflections on a Bicentennial", *Crime and Delinquency*, 1987.g., br. 4, str. 446.

27. Ovaj institut anglo-saksonskog procesnog prava, uveden u američko pravo dvadesetih godina, predstavlja procesnu mogućnost pogađanja suda, optužbe i odbrane u slučaju da ne postoje dovoljni dokazi da se okrivljeni osudi za delo koje mu se stavlja na teret. Tada, uz saglasnost suda, javni tužilac i okrivljeni (sa braniocem) postižu sporazum o priznanju lakšeg krivičnog dela ili lakšeg oblika istog krivičnog dela koje mu se stavlja na teret, čemu sledi manja krivična sankcija. Više o ovom institutu kod: Z. Mršević, "Dogovoreno priznanje u anglosaksonskom krivičnom postupku", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1984.g., br. 5, str. 693.

28. A. Schembri, op. cit., str. 355.

ku dogovora oko priznanja krivice omogućena je bolja zaštita interesa oštećenog. Do tada je oštećeni mogao da ostvaruje samo neformalni uticaj na odluke tužilaštva vezane za dispoziciju gonjenja.

Međutim, u praksi se pokazuje da je naknada štete još uvek jedno, doduše atraktivno, ali prazno obećanje za žrtve - ne postoji način da se ostvari naknada, čak i kad je dosuđena, od učinioca koji ne raspolaže dovoljnim novčanim sredstvima²⁹.

Na osnovu pravnih ovlašćenja iz Zakona o zaštiti žrtava i svedoka, savezni sekretar za pravosuđe je u julu 1983. godine doneo dopunske direktive o postupanju državnih organa u kontaktu sa žrtvama. Donošenju ovakvih uputstava prethodilo je istraživanje koje je izvršila *American Bar Association*. Na osnovu rezultata ovog istraživanja sastavljena su iste godine uputstva za sudove, tzv. *Victim Impact Statement*. Uputstva upozoravaju na neophodnost poštovanja žrtve u postupku i u detalje razrađuju kako kroz sudsku odluku rešiti problem brzog obezbeđenja potrebe žrtava za naknadom štete³⁰.

Po ugledu na savezni Zakon o zaštiti žrtava i svedoka u većini država SAD doneti su propisi koji se zbirno nazivaju *Zakoni (povelje) o pravima žrtve (Victim's Bill of Rights - BOR)*. Do 1985. godine više od trideset država je svojim propisima predvidelo ovlašćenje suda da uz donetu presudu, kojom kažnjava učinioca, može naložiti isplatu naknade štete oštećenom³¹. Neke od država statutarno propisuju posebne obaveze nadležnih državnih organa u vezi sa primenom odredaba o naknadi štete kao uslova probacije. Tako se, na primer, određuju obaveze: da obaveste žrtvu o mogućnostima da traži primenu naloga naknade štete, da se odluči o naknadi štete u okviru procesne pogodbe o krivici pre nego što dođe do suđenja ili pre donošenja sudske odluke. Neke države, kao što su Ajova, Misisipi, Severna Karolina, Oregon u svojim statutima obavezuju sud koji donosi odluku da pismeno obrazloži razloge zbog kojih nije dosudio punu nadoknadu u krivičnom postupku. U krivičnim zakonima Novog Meksika i Južne Dakote, na primer, postoje odredbe po kojima sudski činovnici moraju da pošalju oštećenom kopije sudskih spisa koji se odnose na određivanje naknade štete od učinioca³². Ipak, kao ograničavajuća okolnost ostaje da se naknada štete dosuđuje isključivo zato što treba da ostvari rehabilitacijski uticaj na učinioca: ukoliko sud oceni da ne postoje mogućnosti za postizanje takvog cilja, neće primeniti nalog naknade štete. Drugo, što je još

29. E. Viano, op. cit., str. 446.

30. H.J. Schneider, op. cit., str. 70-71; I. Waller, "Rights of Victims of Crime and Abuse of Power: from Rhetoric to Realisation" in: Ch. Bassiouni (ed.), op. cit., str. 130.

31. D. Chappell, "The Implementation of Victim's Rights in North America", in: Ch. Bassiouni (ed.), op. cit., str. 383.

32. A. Harland, op. cit., str. 192.

važnije, žrtva nema nikakvu mogućnost uticaja na određivanje visine naknade, već, naprotiv sud, na primer, prema vašingtonskom Krivičnom zakonu, ima pravo da odredi manju nadoknadu ukoliko je to u interesu okrivljenikove rehabilitacije. Slično je i u krivičnom pravu Nevade, a u tom pravcu takođe donose odluke sudovi u Koloradu i Viskonsinu³³.

Savezno zakonodavstvom o žrtvama izmenjeno je 1996. godine u delu koji se odnosi na pravo naknade štete od učinioca donošenjem *Mandatory Victims Restitution Act-a. Sec. 3663(A)* sud je ovlašćen da u nastavku ili u okviru predusode okojom osuđuje užinioca odredi obavezu osuđenom da naknadi štetu neposredno oštećenom. Nařlog naknade štete (*order to restitution*) prema istoj odredbi podrazumeva vrćanje krivičnim delom oduzete imovine (iste ili generično određene i zamenljive stvari ili uz delimičnu novćanu naknadu ako nije moguće vratiti istu stvar), odnosno, ako je krivičnim delom prouzrokovana telesna povreda ili smrt ųrtve, plaćanje troškova lećena i u vezi sa lećenjem (za bolnićku negu i lećenje, psihijatrijsku ili psihološku pomoć), kao i naknadu imovinskih gubitaka nastalih krivičnim delom (troškovi sahrane, prevoza, brige o deci, ućešća u krivičnom postupku i slično). Međutim, sud nije dužan da odredi obavezu naknade štete, ako na osnovu činjenica zaključi da postoji veliki broj identifikovanih ųrtava istog krivičnog dela, te se obaveza ne bi mogla izvršiti ili bi donošenje takve odluke komplikovalo ili produžilo proces donošenja odluke o krivićnoj sankciji³⁴.

OBAVEZA NAKNADE ŠTETE U OKVIRU ODLUKE O PROBACIJI

Od 1907. godine u Velikoj Britaniji na osnovu statutarnih odredbi o probaciji (*The Probation of Offenders Act*) bilo je omogućeno uz odluku o probaciji obavezati učinioca da naknadi štetu u ukupnom iznosu do 10 funti³⁵. Obaveza naknade određivala se sudskom odlukom i ulazila je u uslove pod kojima se odlaže izricanje kazne za učinjeno delo. Probacija, prva krivićnopravna mera u anglo-saksonskom pravu koja nema čisto retributivna obeleđja je, prema tome, prvi oblik posebnih krivićnopravnih mera u koje se uključuje naknada štete sa ciljem da se ublaži krivićnopravna represija.

Uporedo sa ostalim izmenama u engleskom krivićnom zakonodavstvu tokom 1988. godine pretrpeo je znaćajne promene postojeći probacioni

33. A. Harland, op. cit., str. 196.

34. Mandatory Victims Restitution Act, in: Act to Deter Terrorism, Provide Justice for Victims, Provide for An Effective Death Penalty, and for Other Purposes of 1996, Washington, Library of Congress Cataloging in Publication Data.

35. S. Schafer, Restitution to Victims of Crime, Stevens and Sons Lim. and Quadrangle Books Inc., London-Chicago, 1960.g., str. 111.

sistem, što je posledica nastojanja pod uticajima iz Sjedinjenih Američkih Država, da se uvedu u krivični sistem tzv. diverzione mere³⁶. Jedna od takvih mera, društvenokoristan rad, uveden u primenu još 1972. godine, može se sada kombinovati sa probacijom, zatvorom, novčanom kaznom, takođe sa naknadom štete, zabranom vožnje ili krivičnopravnom merom naređenog sprovođenja stečaja³⁷. Nova organizacija probacije takođe podrazumeva obavljanje društvenokorisnog rada, pri čemu se kombinuje kažnjavanje sa terapijskim delovanjem konstruktivnog rada sa ciljem reparacije. I u irskom zakonodavstvu članom 6. *Criminal Justice Act*-a iz 1993. godine predviđena je mogućnost određivanja mere naknade materijalne štete (*compensation*) u okviru pravila o o probaciji i izvršenju društvenokorisanog rada.³⁸

U američkom zakonodavstvu naknada štete se istorijski najranije počela primenjivati prilikom donošenja sudske odluke o probaciji. Izmenjenim saveznim Zakonom o probaciji iz 1939. godine (*Probation Act*) odredbe o naknadi štete od učinioaca bile su statutarno uvedene u američko pravo. Na osnovu ovih odredbi nije bilo zabranjeno da se odredi naknada štete pri probaciji, ali ona nije bila izričito predviđena kao uslov čije se ispunjenje može zahtevati uz odluku. Sada je naknada štete propisana kao uslov probacije u gotovo svim državama SAD, a tamo gde nedostaje statutarni osnov, sudovi je dosuđuju po diskrecionim ovlašćenjima iz prava probacije³⁹. Iako nisu, kao engleski, posebnim odredbama ovlašćeni da narede naknadu štete, američki sudovi mogu naložiti u određenim slučajevima obeštećenje žrtve, kao uslov za donošenje odluke o probaciji, pomilovanju ili prevremenog otpusta sa izdržavanja kazne.

Slično kao i u drugim anglo-saksonskim zakonodavstvima, u čl. 737(2)(e) Krivičnog zakonika Kanade propisano je da se kao jedan od uslova za određivanje probacije može predvideti naknada štete (u novčanom ili naturalnom obliku). U okviru drugih uslova probacije predviđeno je da učinilac treba da učini "restituciju ili reparaciju osobi koju je povredio izvršenjem krivičnog dela i to naknadu aktuelnog gubitka ili štete koja je nastupila kao posledica njegovog kriminalnog akta"⁴⁰.

36. Diverzionim se smatraju različite mere i postupci obrazovnog, medicinskog i socijalnog karaktera koji se primenjuju umesto krivične sankcije prema posebnim kategorijama učinilaca (maloletnicima, narkomanima, saobraćajnim prestupnicima, licima koja po prvi put vrše nenasilna krivična dela i slično). Primenom tih mera izbegava se vođenje krivičnog postupka ili se pokrenut krivični postupak obustavlja (više u: N. Mrvić-Petrović, "Diverzioni koncept krivičnopravnog sistema - realnost ili utopija", Sociološki pregled, 1994. g., br. 1., str. 99. i sl.).

37. K. Menzies and A. Vass, "The Impact of Historical, Legal and Administrative Differences on a Sanction: Community Service orders in England and Ontario", *The Howard Journal of Criminal Justice*, 1989.g., br. 3, str. 205.

38. M. Kimber, op. cit., str. 38.

39. A. Harland, op. cit., str. 192.

40. M. Yamamoto, op. cit., str. 64.

JAVNO OBEŠTEĆENJE ŽRTAVA KRIVIČNIH DELA SA ELEMENTIMA NASILJA

Krajem šezdesetih i tokom sedamdesetih godina u *common law* zakonodavstvima, u sklopu šireg koncepta zaštite žrtava kriminaliteta, počelo se posebno voditi računa o naknadi štete žrtvama nasilja. Praktični razlog koji je motivisao zakonodavce bio je uočeni porast najtežih krivičnih dela karakterisanih nasiljem (tzv. *violent crime*). Zločini praćeni nasiljem (ubistva, teške telesne povrede, razbojništva, silovanja) obično se smatraju "sinonimom" za kriminalitet uopšte, iako, statistički, predstavljaju samo manji deo ukupnog registrovanog kriminaliteta, pa se čak u javnosti efikasnost ukupne policijske delatnosti u društvu poistovećuje sa uspehom policije u sprečavanju i rasvetljavanju ovih krivičnih dela⁴¹.

U radovima američkih kriminologa obično se insistira na tome da su humani razlozi (potreba zaštite naročitih kategorija žrtava) presudno uticali da se uvede ovaj oblik obeštećenja žrtava krivičnih dela⁴². Međutim, naknada štete iz posebnih državnih fondova tipičan je izraz prihvaćenog ideološkog pristupa prevenciji i suzbijanju kriminaliteta i zadacima državnih organa na tom planu. Radi se o društvima u kojima vladajuće kulturne norme sugeriraju izolovanost i manju međusobnu solidarnost građana te se zbog toga kao problem javlja motivisnost građana za saradnju sa policijom. U tim društvima zaštita individualnih prava i integriteta porodice i privatnosti, što se smatra važnom tekovinom demokratskog uređenja, često ide na račun prioritetnog prijavljivanja krivičnog dela i učinioca. Slikovito rečeno: "u takvom sistemu policajac je čovek koji sedi u sobi i istražuje samo kada su građani prijavili izvršenje krivičnog dela i kada postoje sumnje da je došlo do kršenja pravnih normi"⁴³. Posledica ovakve organizacije policijske delatnosti jeste da su u američkom društvu primarne preventivne aktivnosti policije vezane gotovo isključivo za imovinski kriminalitet ili za saobraćajno prestupništvo, dok je u pogledu teških krivičnih dela kojima se napada fizički integritet pojedinca policija upućena na građane, žrtve i svedoke koji su inicijatori krivične istrage i najvažniji informatori policije⁴⁴. Upravo zbog toga, kada su u pitanju najteža krivična dela kojima se povređuje život ili integritet pojedinca smatralo se celishodnim da se i u korist

41. A. R. Reiss and D.J. Bordua, "Environment and Organisation: A Perspective on the Police", in: J.R. Bordua (ed.), *The Police (Six Sociological Essays)*, New York-London-Sydney, 1967, str. 36.

42. J. Dussish, "Victim Service Models and Their Efficacy" (471-483), u: E. Viano (red.), *Victims and Society*, Washington, 1976, str. 472. ;

43. J.R. Scolnick and J.R. Woodworth, "Bureacracy, Information and Social Control: A Study of a Morals Detail", in: J.R. Bordua (ed.), op. cit., str. 705. 1967: 100

44. J. M. Rico, "La Prevencion del delito: ¿Mito o realidad?", in: P.R. David (ed.), *Crime and Criminal Policy*, UNSDRI, Roma, Publ. No. 25., str. 572.

države, i u korist pojedinca oštećenog krivičnim delom, ustanove mehanizmi kojima će se potpunije garantovati pravo žrtava na naknadu štete⁴⁵.

Prvi program ovakve vrste (*Criminal Injuri Compensation Program*) ozakonjen je 1963. godine u Novom Zelandu. Od 1964. godine sličan program, koji nosi naziv Šeme za kompenziranje žrtava zločina uvodi Velika Britanija. Kalifornija je, kao prva od država Sjedinjenih američkih država, donela program naknade štete iz javnih fondova 1965. godine. U Australiji je prvi program ovakve vrste primenjen u Novom Južnom Velsu 1967. godine, a u isto vreme i u Kanadi (u provinciji Saskačevan). Programi za naknadu štete žrtvama nasilja postali su ubrzo opšte prihvaćeni i u ostalim državama Kanade, Sjedinjenih američkih država, Austrije⁴⁶. Do 1987. godine najveći broj američkih država (ukupno četrdeset tri uz distrikt Kolumbija i Devojačka ostrva) donelo je propise kojima se ustanovljavaju posebni programi i fondovi za pomoć žrtvama. U Kanadi do 1990. godine u svakoj od provincija doneti su programi naknade štete žrtvama nasilja iz javnih fondova⁴⁷.

Svi programi predviđaju dvostruke uslove pod kojima žrtve krivičnih dela mogu ostvarivati naknadu štete od države. Jedni se odnose na vrstu krivičnog dela kojim je prouzrokovana šteta, zatim na vrstu i visinu štete koja se može nadoknađivati iz državnog fonda. Druga grupa uslova vezana je za određivanje podobnosti žrtve da ostvari naknadu, a posebno, za prijavljivanje krivičnog dela i saradnju sa državnim organima u krivičnom postupku.

Naknada se isplaćuje samo kada je radnjom krivičnog dela prouzrokovana smrt ili teška telesna povreda lica koja kao svoju posledicu ima trajno umanjeње životne sposobnosti oštećenog⁴⁸. Radnja kojom je prouzrokovana šteta mora ispunjavati posebne uslove: treba da bude nedozvoljena, predviđena zakonom kao krivično delo, da je karakteriše upotreba nasilja i da je u uzročnoj vezi sa nastalom štetnom posledicom. Naknada se ne isplaćuje za štetu prouzrokovanu krivičnim delima protiv bezbednosti saobraćaja i protiv imovine⁴⁹. Postoje i neki drugi izuzeci: u Engleskoj je od

45. Više u: N. Mrvić-Petrović, "Naknada štete žrtvama nasilja", Temida, 1999, br. 2, str. 3. i sl.

46. F. Garrett, op. cit., str. 212; R. Mawby and M. Gill, op. cit., str. 47; J. Brooks, "How Well Are Criminal Injury Compensation Programs Performing?", *Crime and Delinquency*, br. 1, str. 50.

47. M. Yamamoto, op. cit., str. 54.

48. J. Brooks, "How Well Are Criminal Injury Compensation Programs Performing?", *Crime and Delinquency*, 1975., br. 1, str. 50; R. Adam, "Entschädungen f

49. zuzetak u tom pogledu su programi za naknadu štete žrtvama nasilja koji se primenjuju na Novom Zelandu i kojima je predviđena mogućnost nadoknade materijalne štete prouzrokovane imovinskim deliktima (M. Wright, "Nobody Came: Criminal Justice and the Needs of Victims", *The Howard Journal of Penology and Crime Prevention*, 1977.g., br. 1, str. 24).

1964. godine omogućeno žrtvama silovanja da ostvaruju pravo na naknadu štete iz državnog fonda, ako su kao posledice krivičnog dela nastupili trudnoća i porođaj, dok se u Sjedinjenim američkim državama priznaje pravo i žrtvi koja je stradala zbog dejstva motornog vozila, koje je korišćeno sa namerom da se izazove smrt ili telesna povreda žrtve⁵⁰.

Vrste krivičnih dela za čije se štetne posledice može tražiti naknada propisuju se taksativnim navođenjem, što se smatra lošim rešenjem, jer bi donošenje opšte odredbe povoljnije za žrtve, pošto nije uvek moguće unapred predvideti sve one vrste krivičnih dela kojima se mogu naneti povrede žrtvama⁵¹.

Naknada štete isplaćuje se: neposrednoj žrtvi koja trpi posledice izvršenja krivičnog dela, članovima porodice neposredne žrtve i žrtvama koje su to postale pri pokušaju da spreče izvršenje krivičnog dela prema drugom licu, ili da bi pomogle policiji pri hvatanju učinioca.

Upravo zaštita ove treće kategorije oštećenih tzv. "dobrim Samaritanima" ("*Good Samaritans*") pokazuje da se programima nastoji u prvom redu osigurati saradnja građana sa policijom te se stimuliše njihova aktivnost u sprečavanju tzv. uličnog kriminaliteta (*street crimes*), kao što su telesne povrede, ubistva, silovanja, neredi ili ulične tuče koje huligani izvršavaju na javnim mestima, u prisustvu građana⁵². Ovakve programe najpre su počele da primenjuju Kalifornija, Nevada, Džordžija. Danas postoje u većini zemalja- članica Sjedinjenih američkih država, kao i u engleskom i irskom zakonodavstvu⁵³.

Zbog toga što se u programima ne zahteva da je učinilac krivičnog dela sa elementima nasilja bude pronađen, pa čak ni da je bilo svedoka pri povređivanju, postoji velika opasnost od mogućih zloupotreba. Da bi se sprečile prevare i istovremeno smanjilo odlivanje sredstava iz državnog fonda zbog dodeljivanja mnogobrojnih naknada za male štete, uvode se dopunski uslovi koje žrtva treba da ispuni da bi zaista dobila naknadu. Ti posebni uslovi su: odnos između učinioca i žrtve, finansijsko stanje, "životni stil" žrtve, njen doprinos izvršenju krivičnog dela, saradnja sa nadležnim državnim organima prilikom prijavljivanja krivičnog dela i u krivičnom postupku.

Iz prava da zahtevaju naknadu štete iz javnih fondova isključena su (izuzev u programu Kalifornije) lica koja su članovi porodice učinioca,

50. F. Lamborn, op. cit., str. 372; F. Garrett, op. cit., str. 214.

51. F. Garrett, op. cit, str. 214.

52. Neposredni povod javne kampanje zbog koje je i došlo do uvođenja prava na naknadu žrtvama iz javnih fondova u Sjedinjenim američkim državama bilo je ubistvo Catherine Genovese 1964. godine u Njujorku na ulici u prisustvu trideset osmoro građana koji su stajali, prolazili ili posmatrali taj čin, a da niko nije pokušao da joj pomogne.

53. J. Brooks, op. cit., str. 50; M. Joustsen, op. cit., str. 257.

odnosno lica koja žive u istom domaćinstvu ili održavaju stalne odnose sa njim. Time su najviše pogođene žrtve porodičnog nasilja (posebno žene i deca). Ovo nepovoljno ograničenje ublaženo je tako što se, na primer u programima pojedinih država SAD, zahteva da je žrtva izrazila spremnost da živi odvojeno od okrivljenog. Od 1979. godine u Engleskoj je dopunom Šema omogućeno da žrtve - članovi porodičnog domaćinstva traže naknadu ukoliko je: protiv učinioca pokrenut postupak (ili ako postoje opravdani razlozi što nije pokrenut, ili ako je umro ili je u bekstvu), odnosno ako je žrtva prestala da živi sa učiniocem u istom domaćinstvu i to pre nego što je podnela zahtev⁵⁴.

Naknada za pretrpljenu štetu neće biti dosuđena žrtama koje su postupale protivpravno, odnosno koje su doprinele izvršenju krivičnog dela (time i nastanku štete). Traži se, jednom rečju, da žrtve kojima se dodeljuje naknada budu "nedužnije" od drugih. Ovaj uslov je gotovo univerzalno prihvaćen programima, jer je namera da se pomogne isključivo žrtvi koja nije ničim skrivila sopstvenu viktimizaciju⁵⁵.

Pravo na naknadu gubi ne samo žrtva koja je aktivno učestvovala u kriminalnom ponašanju (na primer: fizičkim napadom, provokacijom, podstrekivanjem) nego i sva lica koja su po svom životnom stilu povezana sa kriminalom (na primer: prostitutke, narkomani, kriminalci-recidivisti), kao i ona koja su u posebnom odnosu sa učiniocem. Pri tome se isključuje pravo na dobijanje naknade čim se sazna neka okolnost vezana za život žrtve (posebno odnosi između učinioca i žrtve, ili način života i karakter žrtve) (Joutsen 1987: 264-5). Primera radi, i pored toga što je britanski Odbor zauzeo stav da nemoralno ponašanje žrtve ne predstavlja samo po sebi dovoljan razlog za umanjivanje ili uskraćivanje naknade štete, već može imati značaja samo ako je u direktnoj vezi sa krivičnim delom, 1981. godine je doneo odluku kojom je sedamnaestogodišnjoj devojci, koju su silovala dvojica muškaraca, snizio odštetu za polovinu zato što je ona dve ili tri godine ranije bila osuđena za krađu (Miers 1983: 208).

Žrtva treba da se nalazi u teškoj materijalnoj situaciji, koja se nastupanjem posledica krivičnog dela još više pogoršala. Ovaj "socijalni" uslov koji treba da posluži uvođenju socijalne kontrole u kriminalitetom najzahvaćenije siromašne slojeve stanovništva, propisuju pojedini programi u Sjedinjenim američkim državama (Kalifornija, Njujork) i Kanadi (Sas-

54. D. Miers. "Compensation and Conceptions of Victim of Crime", *Victimology: An International Journal*, Washington, 1983. g., br. 1-2, str. 207.

55. Kao odlučujući razlog za ovo ograničenje navodi se da gotovo jedna četvrtina krivičnih dela nasilja biva praćena nekim oblikom doprinosa žrtve, ako se naša mentalna predstava o krivičnom delu zasniva na shvatanju da se u svakom slučaju radi o agresivnom protipravnom delovanju protiv nedužne i pasivne žrtve (P. Burns and A. Ross, "A Comparative Study of Crime-Victim Indemnification in Canada: British Columbia as Microcosm", *Revue Internationale de Droit Penal*, 1973. g., br. 1-2, str. 75).

kačevan, Njufaunlend)⁵⁶. Međutim, kumulativno predviđeni uslovi visine pretrpljene štete i lošeg materijalnog statusa žrtve pratično isključuju iz prava na naknadu najsiromašnije ljude, za koje je pretrpljena šteta značajna, iako ne doseže minimum štete predviđen programima⁵⁷.

Naknada štete iz javnih fondova isplaćuje se supsidijarno: jedino ako žrtva ne može da ostvari naknadu od učinioca. To ne znači da je žrtva dužna da se prethodno obrati ustanovama socijalnog osiguranja ili učiniocu, a tek onda, ako ne uspe u svom nastojanju ili ako naknada ne pokriva ukupnu štetu, da može tražiti naknadu iz državnih fondova. Žrtva je jedino ograničena u tome da ne može istovremeno ostvariti naknadu po oba osnova, jer se ne sme dozvoliti da izvlači neopravdanu imovinsku korist iz činjenice da je pretrpela štetu. Žrtva je uvek lišena prava na naknadu štete ukoliko je učinilac nepoznat ili insolventan, a ona ne ispunjava propisane dopunske uslove za dobijanje naknade iz javnih fondova, što spada u nedostatke koje nije rešio nijedan postojeći sistem naknade iz javnih fondova⁵⁸.

Redovna situacija je da se naknada štete iz javnih fondova odnosi na: troškove lečenja ili sahrane, izgubljenu zaradu ili gubitak izdržavanja. Samo po izuzetku neki programi odobravaju naknadu nematerijalne štete, uglavnom za strah, fizički bol, duševne patnje silovane žene (neke kanadske provincije, Engleska, Kalifornija)⁵⁹.

Svi programi predviđaju dvostruke vrste ograničenja: minimalne i maksimalne iznose naknade. Minimalnim iznosom, u stvari, određuje se težina izvršenog krivičnog dela preko ostvarenih štetnih posledica i isključuje naknadu štete iz javnih fondova u slučajevima prouzrokovanja neznatnih šteta. Određivanje raspona u kome se može odobriti naknada vrši se fiksno (na primer u Irskoj, Velikoj Britaniji sa severnom Irskom) ili po određenim tarifama iz osiguranja⁶⁰. Maksimalni iznos naknade određuje se fiksno u Sjedinjenim američkim državama, kao i u Australiji, dok je u Velikoj Britaniji i Severnoj Irskoj propisano maksimalno plaćanje po stopi za gubitak zarade (koju bi ostvario oštećeni da nije bio povređen), pri čemu je ova stopa usklađena sa prosečnim zaradama industrijskih radnika u vreme pretrpljene povrede. Maksimum se određuje tako da ukupni iznos naknade ne može da iznosi više od dvostrukog iznosa te zarade. U programu Novog

56. F. Garrett, op. cit., str. 215; F. Lombard, op. cit., 1984: 178; P. Burns and A. Ross, op. cit., 76-77; R. Elias, "The Symbolic Politics of Victim Compensation", *Victimology: An International Journal*, 1983.g., br. 1-2, str. 216.

57. J. Brooks, op. cit., str. 53; "President's Task Force on Victims of Crime", final report, Washington, 1982.g., str. 41-42.

58. F. Lombard, op. cit., str. 288.

59. F. Lombard, op. cit., str. 278 i 286; A. Carić, "odškodnina žrtvi kaznivega dejanja v sodobne maznenskem pravu", *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 1970.g., str. 85; M. Yamamoto, op. cit., str. 54.

60. M. Joutsen, op. cit., str. 259-260.

Zelanda predviđen je specifičan maksimum za periodične isplate u određenom periodu⁶¹.

U svim *common law* zakonodavstvima pravo na naknadu iz javnog fonda uslovljava se podnošenjem krivične prijave od strane žrtve ili njenom aktivnom saradnjom sa policijom u pretkrivičnom postupku. Štaviše, prema kanadskim propisima zahtev za naknadu štete može se podneti tek onda kada se podigne optužnica protiv učinioca krivičnog dela ili kada postoje nesumnjivi dokazi da je nepoznati učinilac prema žrtvi izvršio krivično delo za koje se može tražiti naknada iz javnog fonda⁶². Uslov vezan za prijavljivanje i saradnju žrtava sprečava zloupotrebe u vidu podnošenja lažnih zahteva. Osim toga, time se direktno utiče na povećano učešće žrtava u krivičnom postupku.

Finansijski izvori naknade štete iz javnih fondova su različiti: državni budžet, fondovi formirani od izvršenih novčanih kazni i zarada osuđenika, dobrovoljni prilozima, ostvareni regresni zahtevi prema učiniocu, ponekad carinske tekse. Kako se izdvajanja iz budžeta i iz posebnih fondova novčanih kazni pokazuju kao nedovoljna, poseže se za jednom veoma nepopularnom i nedelotvornom merom: izdvajanjem iz zarada osuđenih lica, koja su pretežno insolventna⁶³.

Očigledno je da je naknada štete iz javnih fondova u anglo-saksonskom sistemu veoma skupa alternativa klasičnim oblicima obeštećenja žrtava. Zbog brojnih, kumulativno predviđenih uslova, stvarne mogućnosti primene naknade štete su više nego ograničene. Jedno istraživanje iz 1977. rađeno u Sjedinjenim američkim državama (Garofalo i Sutton) pokazalo je da je programima obuhvaćeno samo oko 8% žrtava; u Kanadi je manje od 2% koristilo naknadu u toku 1981. i 1982. godine, a u u Njujorku i Njudžersiju manje od 1% svih žrtava nasilja podnelo je zahteve za naknadu štete, pri čemu je bilo usvojeno samo 35% podnetih zahteva⁶⁴.

ZAKLJUČAK

I pored toga što u *common law* zakonodavstvima žrtvi krivičnog dela, u procesnom svojstvu oštećenog, nije dozvoljeno da u krivičnom postupku

61. J. Brooks, op. cit., str. 53; C.J. Sumner, op. cit., str. 411.

62. M. Yamamoto, op. cit., str. 54)

63. To je uobičajeni način finansiranja programa naknade štete u SAD i Australiji. U Sjedinjenim američkim državama od 1984. godine kada je bio donet savezni Zakon o žrtvama zločina (*Victim of Crimes Act*) svako osuđeno lice u obavezi je da uplati taksu u korist Fonda za žrtve zločina, bez obzira na prirodu krivičnog dela za koje je osuđeno. Iznos varira od pet (Florida) do dvadeset dolara (Konektiket). Ovo rešenje je veoma kritikovano jer se smatra da zadire u ustavom proklamovana prava građana (F. Garrett, op. cit., str. 215; D. Chappell, op. cit., str. 379-380).

64. F. Lombard, op. cit., str. 288; R. Elias, op. cit., str. 217-218.

zahteva naknadu štete, postoje izvesne mogućnosti da sud obaveže učinioca krivičnog dela da obešteti oštećenog. Međutim, sudski nalog o obavezi naknade štete odnosi se samo na naknadu materijalne štete pričinjene krivičnim delom, a visina obaveze procenjuje se ne prema visini štete, nego prema odlikama izvršenog krivičnog dela, ličnim karakteristikama i imovinskim mogućnostima okrivljenog. Takva "naknada" u suštini treba da ostvari resocijalizatorski efekat u odnosu na učinioca. Nalog naknade štete može biti izrečen uz ili umesto kratkotrajne kazne zatvora, odluke o probaciji, društvenokorisnom radu ili o uslovnom otpustu sa izdržavanja kazne.

I pored očiglednih nedostataka u pogledu primene u praksi, nalog za isplatu naknade štete i slične mere donekle ispravljaju bitni nedostatak anglo-saksonskog sistema u kojem nije moguće na drugi način obezbediti naknadu štete, čak i u slučajevima da učinilac može da je plati. Činjenica da se nalogom naknade štete deluje pre svega na učinioca, međutim, predstavlja značajno ograničenje ovog instituta, bez obzira na sva usavršavanja zakonodavstva.

Promene u *common law* zakonodavstvima (naročito povećanje ovlašćenja sudova da donose nalog naknade štete, statutarno regulisanje rada tužilaštava i zaštite žrtava i svedoka) pokazuju da je uočena potreba da se položaj žrtve krivičnog dela ojača i da se ona što više zainteresuje za saradnju sa državnim organima. Zauzvrat, njoj se, u ograničenom obimu, garantuje pravo na naknadu materijalne štete (vraćanje ukradenih stvari, troškove lečenja, izgubljene zarade i troškove postupka). Ostvarenju istog cilja predređen je i sistem naknade štete iz posebnih fondova iz koga se, pod krajnje restriktivnim uslovima, obezbeđuje naknada nedužnim i siromašnim žrtvama nasilja.

Pokazuje se, međutim, da neprestana usavršavanja pravnih odredaba koje se odnose na zaštitu prava žrtava u *common law* zakonodavstvima ne mogu da razreše osnovni problem tradicionalno koncipiranog marginalnog položaja žrtve u krivičnom postupku. Utoliko se više insistira na mehanizmima pravne zaštite izvan krivičnopravnog sistema, kroz ustanove dobrovoljnog ili socijalnog osiguranja ili, veoma popularne (ali ne uvek i delotvorne) oblike neformalnog pomirenja žrtve i učinioca uz sporazum o naknadi štete. Pa ipak, neka rešenja *common law* pravnog sistema (na primer, društvenokoristan rad i javno obeštećenje žrtava nasilja) prihvaćena su do sada u nizu razvijenih evropskih zemalja, pa čak i u nekim zemljama u tzv. procesu tranzicije. Iako nisu svojstvena kontinentalnom pravnom sistemu, ova rešenja prihvaćena su kao načini da se poboljša postojeća pravna zaštita žrtava krivičnih dela. I u jugoslovenskom zakonodavstvu *de lege ferenda* trebalo bi da se nađe mesta upravo za ova, proverena rešenja, kako u okviru krivičnog, tako i upravnog, odnosno socijalnog zakonodavstva.

Nataša MRVIĆ-PETROVIĆ, Ph.D.
Senior Research Fellow
Institute of Comparative Law
Belgrade

COMPENSATION OF DAMAGE TO THE VICTIM OF A CRIME IN THE COMMON LAW SYSTEMS

(Summary)

This paper gives a critical analysis of the solutions of the common law systems concerning realisation of the right to compensation of the victims of a crime. It is pointed out that some shortcomings concerning the procedural status of the victim and the requirements of criminal policy have motivated the lawmakers, under the influence of English and American law, to allow, first, a court injunction for compensation of damage, and then (in the system of public compensation) the compensation out of public funds to the victims of crimes with elements of violence. Although in the common law system such changes have not substantially altered the legal status of the victims of crimes, some of the solutions (before all the system of compensation of the victims out of public funds) were accepted precisely by the continental legislative systems in order to supplement the existing, otherwise differently conceived, legal protection of the victims.